

ТРУД ЗА ВИДЕН ПРЕДСТАВИТЕЛ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА НАУКА¹

Иван Д. Шишманов е измежду забележителните представители на българската литературна наука. Неговото дело на историк на литературата, критик и етнограф, известно не само у нас, а и в чужбина, е оставило незаличима следа в нашия културен живот. Тези, които са се занимавали с историята на българското Възраждане или с отделни автори като Вазов, достигали до някои от трудовете на Шишманов, са усещали неизбежно чара на една натегнала от знания, проникновена и жива творческа мисъл.

В своя труд „Иван Д. Шишманов — литературен историк и критик“ Георги Димов се е постарал да обхване с пълнота литературно-историческото и критическо дело на видния български учен. Авторът изхожда от мисълта на Ленин, че заслугите на дейците от миналото се определят не по това, което те не са дали в сравнение с днешните изисквания, а по онсва ново, което те са внесли в живота и в науката в сравнение с техните предшественици. На тази основа той осветлява голямото научно творчество на професор Иван Д. Шишманов. Шишманов се оформя на границата на две епохи — Възраждането и времето след Освобождението. Той събира в личността си много от характерните демократични черти на дейците и книжовниците до Освобождението, излезли из народа и свързани с народа. Но у Шишманов се кръстосват и влияния, дошли от периода, настъпил след Освобождението — положителни от близостта до социалистическата идеология, проучвана по някои икономически трудове на Маркс и трудовете на Плеханов, и отрицателни — от въздействието на различните идеалистически школи и направления, господстващи на Запад.

Димов правилно посочва как обединяването на тия противоречиви гледища създава сложната и в същото време вътрешно единната личност на Шишманов

като деец на една епоха, през която се налагат практицизмът и антикултурността на българската буржоазия. Авторът не пропуска нищо, което е могъл да издири около оформяването на Шишманов през студентските му години — като връзките му примерно с украинския учен-емигрант М. Драгоманов. „Драгоманов не ми четеше лекции — признава Шишманов — а се задоволяваше да ми дава в ръка книги, които да ме осветлят по един или друг въпрос. Така той ме оставяше да си съставя сам свободно мнение за една или друга теория, един или друг проблем, един или друг метод“ (стр. 6).

Димов ни запознава подробно и с връзките на Шишманов с Плеханов, с Горки, с Ромен Ролан, връзки, отразили се благоприятно върху прогресивната насоченост на българския учен. Отрицателните въздействия са осветлени също изчерпателно: „Живеейки по-късно в сред буржоазно обкръжение, свързан в една или друга степен с буржоазното общество, с буржоазната научна и културна мисъл, Шишманов не можеше да не изпита тяхното силно влияние, не можеше да върви в крак с прогресивното развитие на живота. Оттук именно идва цялата сложност и противоречивост на Шишмановия политически, социален мироглед, на научната му методология, на критериите му за естетически ценности“.

Авторът определя идейното лице на Шишманов, осветлява облика му на интелигент честен, демократично настроен, живеещ с хуманизма и патриотизма на българските възрожденци, свързан с народа, смятащ за свой дълг да работи за неговото материално и културно издигане, както и за установяването на една социална справедливост, разбира на най-общо. От образа на Шишманов, който създава Димов чрез изследване на книжовното му дело и проучване на живота му, може да се съди изобщо за духовния развой на част от българската интелигенция, която, свър-

¹ Г. Димов — „Ив. Д. Шишманов — литературен историк и критик“, издание на БАН, 1956 г.

зана и с буржоазията, и с народа, е оставила едно положително наследство.

Може би, тук би трябвало да се направи бележката, че Димов на едно-две места леко осъвременява и проблематиката, и творчеството на Шишманов. Така например на стр. 15 авторът пише: „Истинският патриотизъм не изключва интернационализма, те взаимно се допълват“. Този извод е направен от изказвания на Шишманов за българския учител, който не е бил тесноногръд шовинист. Но дали Шишманов разбира интернационализма в духа на днешните ни схващания? Дали тук не е било необходимо едно по-проникновено тълкуване на неговите политически възгледи?

Богат материал е привлечен в труда, за да се разкрие близостта на Шишманов до народа и до прогресивните слоеве от интелигенцията. Интерес представлява например обвинението, отправено от българската буржоазия през 1906 година срещу Шишманов за неговите просветни реформи. Той, Шишманов, бил подкрепял социалистите, предал им се е изцяло, бил атеист, интернационалист и т. н. (вестниците „Народни права“, „Свободно слово“, „Мир“). Тия факти, наред с грижата на Шишманов за такива млади писатели-реалисти като Яворов и Елин Пелин, потвърждават извода за демократичната насоченост на неговата просветна и културна политика.

Димов е успял да проучи значително количество материали, които осветляват смелото поведение на Шишманов пред лицето на заплахи и показват твърдостта на гражданските му убеждения, последователността на научните му възгледи.

Авторът на труда се спира последователно на отношението на Шишманов към социализма, към учителите — като културен фактор — и към селяните. Особено внимание заслужават връзките на Шишманов с десните социалисти Акселрод, Мюлер, Хуйсман, Ван Кол и др. Но не са направени достатъчно изводи от тия връзки на Шишманов, характеризиращи сполучливо неговата особена позиция като учен и неговите сложни отношения към социализма. Неправилно би било да се откъждествяват схващанията на Шишманов с тия на западноевропейските опортюнисти — социалдемократи. Но не бива да избягва от погледа ни факта, че Шишманов, който е поддържал най-различни научни познанства с чужденци и който не е бил социалист по цялостния строй на своето мислене, се е насочвал именно към тия представители на западноевропейския социализъм. Това ни дава възможност да разберем и други черти в неговата идеология, като народническо-

просветителските му възгледи например възможни при едно недостатъчно дълбоко и последователно усвояване на социалистическата идеология, макар че ученият се е ползвал така много от икономическите трудове на Маркс.

Но и така, както са изяснени фактите в труда на Димов, те ни позволяват да надникнем доста надълбоко в идейния свят на Шишманов. Би могло да се пожелае малко повече и що се касае до нравствения портрет на бележития изследовател.

С пълнота изпъкват пред нас проблемите, които са вълнували Шишманов като учен. Димов разглежда подробно различните влияния, които е изпитал Шишманов като фолклорист от немски школи — Братя Грим, Бенфай, Ланг и др., от руски школи — Милер, Дашкевич, Драгоманов, Веселовски и пр. Проличават големите интереси на Шишманов към нашия фолклор, към българското Възраждане и изобщо към историята на литературата ни. Сполучливо са изяснени разностранните интереси на Шишманов като историк на западноевропейската литература и специално на италианското Възраждане. Пред нас се възправя фигурата на един учен с колосална ерудиция, положил огромни усилия да си създаде свой научен метод. Авторът правилно разглежда този метод в границите на ония определения, които му е дал сам Шишманов, наричайки го психосоциологичен. Шишманов се е справял с основните принципи на различни литературни школи — филологическата, историческата, естетическата, психологическата. Той е познавал различните теории на Тен, Гюйо, Хенекен, Брюнетьер, Сен Бюв, Лакомб, Вилмен, Елстер, Кареев, Меринг и др. Всички тия школи и течения Шишманов приема критически, изработвайки си постепенно свое гледище за научен подход към литературно-историческите проблеми. Двата основни принципа, застъпени в неговия метод, са: първо, литературните явления се обуславят от развоя на обществото; извън обществото те са необясними; второ, съществува един психологически фактор — личността на художника, който трябва да се вземе в съображение. Така Шишманов търси корените на всяка литературна проява в обществения живот, в психологическото състояние на обществото и в психологията на твореца — като личност. Тази методология отхвърля както теорията за расата, средата и географския елемент на Тен, така и субективизма на психологическите направления в естетиката и в историята на литературата. Шишманов се стреми да проучва грижливо икономическите условия, породили едно или друго състояние на обществото и предизвикали косвено появата на една или друга литературна

школа. Той вярва силно в правотата на историческия поглед върху литературата и в детерминизма, произтичащ от икономически фактори. „С опитите на икономическия материализъм — казва Шишманов — да се обяснят литературните явления, като ги подведе под своите закони се изчерпва всичко, което може да се покаже днес за днес като градиво за една бъдеща научна теория на литературата, основана не на голи фрази, а на проверени факти, на общоприети научни принципи, на дълбоки изучавания на психическата и физическата страна на твореца-човек, както и на социално-икономическите условия, при които всяко изкуство възниква и се развива“ (стр. 61—62). В гледището на Шишманов за социално-икономическите условия, като определящ фактор за възникване на една или друга надстройка, личи близост до социалистическата естетика. Но трябва да се отбележи тутакси, че в много отношения тази близост е привидна. Шишманов разглежда икономическите условия като напълно самостоятелен фактор и до голяма степен подценява творческата, относително-самостоятелната страна на литературния процес. Това подценяване проличава в неговите конкретни изследвания — въпреки твърдението, че за да се разбере историята на научната мисъл или историята на изкуството в дадена среда не е достатъчно да знаем само политическата икономия на един народ, а трябва да преминем умело и към обществената психология.

Ценното в труда на Димов е опитът да се изяснят материалистичните елементи в гледището на Шишманов и — от друга страна — да се покаже механистичното обяснение на литературните явления, водещо до своеобразен обективизъм. Според Шишманов нищо породено от условията не бива да се критикува, тъй като е продукт на обществения живот и следователно е закономерно, социално оправдано. Шишманов неправилно твърди — както твърдеше на времето и Плеханов — че „обективният литерар-историк няма право да се води от своите симпатии и антипатии. Той има работа с дадени от историческото развитие факти. Нему не е позволено да ги изнасилва“. С други думи, заличава се всяка оценка, отменя се възможността за критично отношение към фактите. Шишманов изпада и в тая грешка, че почти не анализира „другата страна“, за която сам говори — психологическата. И Димов правилно бележи по тоя въпрос, че в конкретната си работа като литературен историк Шишманов малко изследва индивидуално-творческата страна на художественото произведение, специфичния характер на литературата, онова, което я отличава от другите форми на познание

на действителността. А художественит произведения не могат да се обяснят, като се излиза само от общественно-политическите, философски възгледи на писателите. „Художественият метод, поради своите особености, има относителна самостоятелност. За да изпъкне цялото идейно-художествено богатство, което е успял да въплъти писателят, неговото творчество трябва да бъде разглеждано в непосредствена връзка с историческата действителност, с живота, да се подложи на всестранен естетически анализ. По думите на Белински историческата критика без естетическа или пък обратно — естетическа без историческа — води до едностранчиви и неверни изводи“ — пише Димов (стр. 88).

И по-нататък: „При разглеждане творчеството на писателя той търси да открие предимно социологичния елемент в произведението, а малко се спира на специфическите, естетически проблеми на литературата като отражение на типични характери при типични обстоятелства“ (стр. 89)

И авторът на разглеждания труд правилно обобщава — под влияние на разните социологични школи и на позитивизма в практиката си на литературен историк Шишманов се увлича в социологизиране при разглеждане на художествената литература.

На какво се дължи тази слабост в литературно-историческите трудове на Шишманов? На липсата на усет за естетичното? Очевидно не само на това, а и на характера на неговия метод, метод, в който социологичните елементи и предпоставки доминират над останалото. Не случайно Шишманов усвоява от марксизма именно учението за политическата икономия и за социалната структура на обществото, а малко се интересува от гнесеологията, от теорията на познанието и изобщо от въпросите за естетиката като специална наука със свой предмет. А по иначе са стояли работите при марксизма.

Ето защо, въпреки че Шишманов критикува Иполит Тен, ползувал се е от марксихеската политическа икономия и е въвел дори някои марксихески термини в своите лекции. Той принадлежи повече към последователите на френската историческа школа, отколкото към последователите на марксизма. Тази страна на работата струва ми се можеше да бъде изяснена малко по-пълно и по-широко в труда на Димов, тъй като за това авторът е подготвил целия конкретен материал и е извършил необходимата изследователска работа.

Но и така, както е поставен въпросът в труда на Димов, е хвърлена светлина върху литературно-историческото дело на проф. Шишманов, изяснени са силните и слаби страни на неговата литературно-

историческа дейност. В този смисъл Димов дава един типичен пример. Като разглежда епохата на Сервантес, Шишманов проследява в подробности политическото, социалното, икономическото положение на Испания, характеризира отделните класи и прослойки, изтъква тежкото положение на селячеството, говори за експлоататорската същност на аристокрацията и духовенството, за инквизицията като „инструментум регни“, а когато преминава на Сервантесовия шедьовър „Дон Кихот“, заявява, че ще се постарее да отговори на следните въпроси: 1) Каква тенденция е преследвал близо 60-годишният писател, като написва първия том на Дон Кихот? 2) Може ли да се съди за мирогледа на Сервантес по неговия роман? 3) Каква е литературната традиция на Сервантес? 4) Какво представлява Сервантес като художник? На последния въпрос обаче — бележи Димов — нашият изследвач се спира твърде бегло и е трудно на човек да разбере в какво се състои оригиналността на Сервантес като художник (стр. 90).

Критичното отношение към трудовете и делото на Шишманов е позволило на Димов да достигне правдата, да изясни вярно истинския образ на забележителния учен, да изтъкне и здравата, народностната тенденция в неговото творчество и противоречията и слабостите, които не са му позволили да създаде едно издържано до край дело.

На редица места, пише правилно авторът, Шишманов споменава че литературата е надстройка, но не се е вгледал достатъчно дълбоко във вътрешните закони на литературата, които я отличават от другите съставки на надстройката. А тук е гвоздеят на слабостите в литературно-историческия метод на Шишманов.

И все пак, въпреки посочения недостатък, в схващанията на Шишманов се съдържат много положителни страни. И нашият изследовател се е постарал да ги изтъкне. Така например, ценна е мисълта на Шишманов, че личността на художника напомня личността на обществения деец, т. е. че тя се обуславя от влиянието на времето и условията. Не губи значение и днес гледището на Шишманов, че върху развоя на един творец влияе традицията, която до голяма степен подготвя появата на новото. Положителни мисли е изказал Шишманов и относно литературните влияния. Те са възможни тогава, когато съществува сходство в условията между две страни. Иначе влиянието няма да намери почва и няма да помогне да се разгърне в пълнота зародиша на новото в една национална литература, тръгнала в сходна насока с друга национална литература. Правилна е също мисълта на Шишманов, че литературата влияе за опозна-

ването на народите, тъй като изразява в себе си духовния облик на народа и т. н.

Не можем да отминем и мислите, изказани от Шишманов, относно литературната критика. Главното и ценното в тези мисли, които изяснява и Димов в своя труд, е идеята, че критикът не трябва да предписва спазване на вечни и неизменни естетически принципи, принципи, важещи за всички времена, ако желае да не стане спирачка на литературния развой. От друга страна, Шишманов се обявява против импресионистичната критика т. е. против субективистично-оценъчната критика, която не се ръководи от определен критерий, а има за мерило само личността на критика и неговия вкус. „Импресионизмът — казва Шишманов — е опъкото на догматизма в критиката“. Изнасяйки тия мисли на Шишманов, Димов се е постарал и тук да бъде критичен. Той сочи опасността от социологично трактуване на въпросите и от обективизъм, проповядващ идеята, че критикът, както и ученият, „нито осъжда, нито прощава“, а само констатира и обяснява. Сполучлив е паралелът между възгледите на Шишманов и възгледите на Плеханов — в случая еднакво неправилни, произтичащи от онова становище, според което всичко е плод на обществените условия и следователно трябва да се разглежда без преценка. В стремежа си да отрече догматичната критика — сочи правилно Димов — Шишманов отива на места в другата крайност — отрича всякаква нормативна и оценъчна критика. В конкретната си практика обаче Шишманов често пъти преодолява това принципно положение, обявявайки се обикновено за едно изкуство народнодемократично, изкуство, хуманистично и реалистично. Това личи най-добре в неговото отношение към Вазов. Като Вазов и Шишманов е против „изкуство за изкуството“, против онази художествена практика, която създава „чисто изкуство“, т. е. изкуство обществено безполезно. Шишманов изтъква всякога идейния момент в художественото творчество. Няма според него художник, който прокарвайки реакционна тенденциозност, възпявайки „най-ниските истинки, най-мръсните тенденции“, да е спечелил сърцето на народа. На дело Шишманов е привърженик на едно изкуство „нравствено-тенденциозно“ и с това вече той преодолява слабите и несъстоятелните страни в своята обща концепция, макар и да не е навсякъде еднакво ясно какво съдържание влага в понятието „нравствена тенденциозност“. Шишманов нееднократно заявява също, че художественото произведение е трайно, когато идеята е изразена в подходяща художествена форма, когато изкуството има за прицел красотата.

Основателно Димов пише, че с литературно-историческите си и критически възгледи Шишманов се издига до най-високото равнище „до което е могло да се възмогне буржоазното литературоведение у нас“.

Специални глави в труда на автора са отделени за отношението на Шишманов към българското Възраждане и за връзките му с писатели, които създават новата българска литература след Освобождението. В главата, в която разглежда отношението на Шишманов към Възраждането, Димов изтъква големия интерес на учения към конкретния фактически материал. Приносът на Шишманов в изследването на нашето Възраждане е не толкова в обобщенията, колкото в издирването на конкретните факти. Без тях, смята Шишманов, е невъзможно да се пристъпи към исторически и теоретически обобщения, към психологически и естетически анализ. Сам Шишманов е проучил много архиви и е изнесъл за пръв път непознати до него факти и свидетелства. Големото му преклонение пред делото на възрожденците се е изляло не само във възхвалителни изказвания, а и в живо, конкретно, задълбочено проучване на тяхното дело, на проявите им, свидетелстващи за идейно и нравствено величие. Шишманов е разбирал, че в случая се касае и за установяване на историческа истина, и за възсъздаване образа на личности, които могат да влияят и да възпитават с примера си.

Видният изследовател на българското Възраждане е могъл да разбере историческия процес като процес материален, процес, обусловен от социално-икономическите промени. Димов основателно критикува Шишманов за това, че той, наред с икономическия фактор, поставя и редица други фактори — като манастирите например. Той добре улучва една слабост на Шишманов — стремежът му да реабилитира българските чорбаджии, да ги представи като будни дейци на епохата, както и желанието му да види в историческия процес духовно единство на целите и идеите. „Когато — пише Димов — Шишманов се опитва да определи движещите сили на Възраждането, ролята и целите на отделните класи и прослойки в националната борба, той изпада в редица противоречия и в явно идеалистически съждения, отстъпва от материалистическите си позиции; плаща данък на схващането за „единния поток“, за „общата цел“ в борбата на всички социални прослойки в българското общество от онова време, откъсва „духовното“ от „политическото“ Възраждане, отъждествява ролята и значението на отделните предпоставки за узряване националното съзнание на българите

и т. н. — слабости, които могат да се забележат ясно в отделните му изследвания“ (стр. 142—143).

Но както сочи Димов, както би посочил и всеки друг добросъвестен изследовател, принципите, застъпени от Шишманов в трудовете му върху Възраждането, са по начало материалистически. Ценни са не само проучванията на Шишманов върху икономическите фактори на Възраждането, а и наблюденията му върху общественно-политическия живот през епохата. Той например предупреждава, че е неправилно „да се преувеличава ролята на отделните личности в историята и да се омазовава участието на народа взет изцяло“. Това е една дълбока и правдива мисъл. Той разглежда Раковски като революционер, подготвил почвата за появата на неговите следовници — Каравелов, Левски и Ботев, за разлика например от Боян Пенев, който смята, че Раковски примирява в своята разнообразна дейност идеалите на просветителите с идеалите на революционерите. Шишманов е един от малцината буржоазни учени, които са се спирали доста нашироко върху влиянието на руската прогресивна или както се изразява той „радикална“ мисъл върху българските възрожденци.

В главата за Шишманов и новата българска литература Димов е осветлил връзките на Шишманов с Вазов, Яворов, Елин Пелин, Пенчо Славейков и др. Особено подробно се е спрял авторът на приятелството на Шишманов с Вазов. Ползвайки се освен от незавършената книга на Шишманов за Вазов и от архивни материали, писма и др., авторът е изяснил доста пълно личните отношения между учения и писателя, можал е да открие конкретните случаи на морална подкрепа, оказана от Шишманов на Вазов — в трудни моменти на живота му и при създаването на отделни творби. И тук ние долавяме прогресивната насоченост на мисълта на Шишманов. Виждаме неговите усилия да изведе големия народен поет на пътя на едно значително и хуманистично творчество. Характерна е например следната препоръка, която отправя Шишманов до Вазов: в едно писмо от 1920 год. той го съветва да докаже и на комунистите дори, че умее да страда с унижените и оскърбените, „че твоето сърце — цитираме от писмото — е чувствително за тяхната мизерия и техните болки, че певецът на „Не се гаси туй що не гасне“ не може да не благоговее и пред труда на индустриалния работник. . . Ето какво очаквах аз от едно твое по-дълго пребиваване в Европа. . . До сега ти си бил предимно национален поет. Аз се надявам да те видя още и певец на общочовешките идеали и копнежи“. Шишманов в случая не само се стреми да тласне Ва-

зов към общочовешки идеали и към хуманистично творчество, по подобие на пример на творчеството на Юго, но и да го приближи до земята, да му посочи че страдащите, изпитващите нужда от неговото съчувствие, са трудещите се, „индустриалния рабстник“. Тия напътствия са наистина забележителни. Те звучат в дълбок контраст с всичко, което е твърдяла буржоазната литературна наука за Вазов и с всички усилия, които са правили привържениците на тая наука да тласнат Вазов по пътя на шовинизма.

Сполучливо Димов прави някои съпоставки между гледища на Шишманов и гледища, застъпвани от Боян Пенев. Докато Пенев желае да нахлуят в нашата литература декадентството и мистицизма, Шишманов непрекъснато воюва за реалистичната насока. Цялата му културна и критическа дейност е непрекъснато опровергаване на теориите и принципите, застъпвани от формализма и от идеалистическата естетика. Работата на Димов върху Иван Д. Шишманов е положителен влог

в българското литературознание. Може би изследователят трябваше да прекрачи повече границите на литературно-критическата дейност на Шишманов и да ни въведе в атмосферата на литературния живот, в който е живял Шишманов, да ни запознае с фактите, имащи значение на свидетелства за основните посоки, в които се е движила критичната и научната мисъл през епохата. Но и така, както е изграден, трудът на Димов дава тласък на мисълта, пробужда много идеи относно развоя специално на Шишманов като учен и относно развоя на нашата литературна наука изобщо.

Делото на Ив. Д. Шишманов, както и делото на цялата генерация учени, изпитали влиянието на буржоазната идеология, трябва да бъде изнесено пред погледа на съвременния читател, тъй като съдържа не само слабости, а и положителни страни, съдържа и поуки. Трудът на Г. Димов е начална стъпка в тая насока.

ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ

НЕСПОКОЙНАТА ПРОЛЕТ НА ЕДНО ТВОРЧЕСКО НАЧАЛО¹

Първата стихосбирка на Първан Стефанов е едно явление в нашата лирика, което радва и задържа погледа. За художествените колебания в първите стихове на Първан Стефанов се писа доста. Но в това неравномерно още, младо творчество се чувства вече лиричен герой с определена физиономия.

За това говори още първото програмно стихотворение „Изповед“. Основният патос в него не произтича от конфликта между личното и общественото, между синовния дълг, дълга към любимата жена и общественото чувство — конфликт, външно привнесен в творбата. Мисълта тук е друга — тя е в драмата на човека, който търси щастие за всички, тя е в размаха на крилата, разтворени за полет. За големите идейни търсения поетът говори с изповеден тон, раздвижил съкровенияте струни на своето детство. Има известна несъобразност в това, че невръстно дете разговаря със звездите за съдбата на хората и търси жизнен път. Всъщност поетичната идея е друга — авторът само не е могъл да немери точния образ, сюжетната подробност, външното конкретно положение, за да изрази едно богато душевно състояние — тревогата и болката на мисълта,

когато на живота се реагира по детски силно, а съзнанието обхваща само огромността на въпроса, без да може да даде отговор. Поетът разказва за изминат етап от свсето развитие. Но това е само поетична форма, средство за да разкрие болката си — от човешкото страдание. Основното в тези детски безпомощни въпроси, в разговора със звездите, мъката и жаждта за щастие на хората придава живот на зрелия порив. Неспокойният поривен юноша, вгледан в звездите, е излязъл на широк друм, там, където бият ветровете, където соколът сече бурята с гърдите си и се вдигат за полет слънчеви крила.

Ето, в съчетанието, в единството на тези два момента, — жалостта за човека, простата и голяма човешка мъка за страданието на хората, неподправения възторг и в желанието за полет се съдържат чертите на лиричния герой в поезията на П. Стефанов. В тоя „размисъл“ за живота, за човека и за мястото на самия поет в живота е снова живо зърно, което кълни в неговите стихове. То е в трепета на сърцето, което пита; то е в тия разтворени, „разтреперени“ ръце и „странна“ мечта да раздава себе си, да търси щастие за хората.

Друг е въпросът, че авторът в това

¹ П. Стефанов — „Соколови пера“, изд. „Нар. младеж“, 1956 г.